

KUR'AN'DA PEYGAMBERLER HAKKINDA KULLANILAN “ULU'L-AZİM” VASFINA DAİR

Yavuz FIRAT (Dr.,)
Erciyes Ü. İlahiyat F.
yfirat@erciyes.edu.tr

GİRİŞ

(...فأصبر كما صبر أولوا العزم من الرسل ولا تستعجل لهم) “Peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret. Onlar hakkında acele etme...” (Ahkâf 46/ 35).

Bu ayetin merkezinde peygamberlerin bir sınıflamaya tâbi tutulduğu dikkatimizi çekmektedir. İfadede peygamberler arasında sabredenler ve sabretmeyenler şeklinde bir sınıflandırma cihetine gidildiğini görmekteyiz. Bu makalenin konusu söz konusu tasnifin ne olabileceği sorusudur.

Bilindiği üzere peygamberler, doğru yolu insanlara göstermek¹ ve onlara rahmet olmak² amacıyla insanların içinden³ Allah'ın seçtiği seçkin kimselerdir.⁴ Peygamberler de birer insan olmakla birlikte, onlar hakkında kullanılan “seçkin” kelimesi en azından iman ve ahlâk anlamında diğer insanlardan farklı olduklarını düşündürmektedir. Üstlendikleri ilâhî vazifeyi insanlara tebliğ etmekle sorumlu olan bu yüce kişilerin en üst düzeyde bir iman ve ahlâkî şahsiyete sahip olmaları kadar normal bir şey yoktur. Zira kutsal vazifeyi yerine getirme misyonu ancak böyle bir şahsiyet ve karaktere sahip olmayı gerekli kılar. Diğer insanlara nispetle durumları farklı olan bu kimselerin kendi aralarında birbirlerine üstün olan tarafları var mıdır? Varsa ne anlamda bir üstünlüktür? Bu makaleyi yazmamıza sebep teşkil eden ve yukarıda mealini verdiğimiz Ahkâf Suresi 46/ 35. ayette geçen “ulu'l-azim”

¹ Zuhurf 43/ 52.

² Enbiyâ 21/ 107.

³ İbrâhîm 14/ 11; İsrâ 17/ 93; Kehf 18/ 110; Fussilet 41/ 6.

⁴ Âl-i İmrân 3/ 33- 34.

isim tamlamasında ne anlatılmakta ve peygamberlerin hangi yönlerine vurgu yapılmaktadır? Vurgusu yapılan husus peygamberler arasında bir gruplandırmayı gerekli kılmakta mıdır? Bu ve buna benzer akla gelebilecek sorulara, söz konusu ayette vurgulanan “ulu’l-azim” ifadesinin anlamsal araştırması ile cevap aramak bu makalenin amacıdır. Bu maksatla öncelikle azim kelimesi ile de yakın bir bağlantısı olan ve ayette yer alan sabır kelimesinin anlamını tespiti çalışacak ve ardından lügatlerde bahsedildiği kadarıyla tamlamayı oluşturan kelimelerden özellikle “azim” kelimesinin kullanıldığı anlamları ve ardından bu kelimenin Kur’an’da geçen şekli ve tefsirlerde geçen anlamsal kullanımlarıyla “azim sahibi” olmanın ne demek olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Sabır Kelimesinin Anlamları

Daha çok sabera/ yesbiru şeklinde ikinci baptan gelen⁵ ve sabır şeklinde isim hali yaygınca kullanılan sa-be-ra kökünün farklı anlamları bulunmaktadır.

صبرت نفسي, tutmak, sükunetle karşılamak gibi anlamlara gelmektedir. صبرت نفسي yani “buna sabrettim” demek, kendimi ona karşı tuttum, kendime mani oldum anlamını taşır. Dolayısıyla sabır, hapsedmek anlamında tutmak demektir.⁶ Oruç tutmak anlamına gelen صوم kelimesi de sabır anlamına gelmektedir. Çünkü oruçta, insanın yemekten içmekten ve cinsel ilişkiden kendisini engellemesi söz konusudur.

Yine aynı cer harfi ile bu kelime bir şey için birini belirleme, tayin etme ve hedef yapma gibi anlamlar taşımaktadır. Bu anlamda, صبر الإنسان على القتل “insanın katledilmek üzere dikilmesi” demek, o kişinin öldürülmek üzere hedef tayin edilmesidir. Öyle ki bir kuş veya can taşıyan bir başka varlığın hedef olarak dikilip ölünceye kadar taşlanması bu kelime ile ifade edilmektedir.⁷ Bununla sabrın, zor bir şeye karşı dayanma ve tahammül gösterme anlamına geldiği vurgulanmak istenmektedir.

Sabır, ikrah yani zorlamak, bir insandan yemin almak anlamıyla da ilişkilendirilmiştir. صبرت يمينه demek, “Allah adına ondan yemin aldım” demektir. Yine yargıcın birinden yemin almak üzere onu bir yerde tutup yemine zorlaması da sabır

⁵ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut 1968, IV, 438.

⁶ İbn Faris, Ebu’l- Huseyin Ahmed, *Mücmelu’l-Lüga*, (thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan), Bağdat ts, I-II, 549. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV, 439.

⁷ Halil b. Ahmed el- Ferâhidî, Ebû Abdîrrahmân, *Kitâbu’l-Ayn*, (thk. Mehdi el- Mahzûmî ve İbrâhim es-Sâmîrâî), Beyrut 1988, VII, 115; İbn Abbâd, İsmail, *el- Muhît fi’l-Lüga*, (thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn), Beyrut 1994, VIII, 134; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, IV, 438.

kelimesiyle ifade edilmiştir.⁸ Kelimeye verilen bu anlamdan hareketle kelimenin iki kök anlamının burada kullanıldığını görmekteyiz. Örneklerde görüldüğü üzere burada bir yemin ettiren bir de yemin eden vardır. Yemin ettirmek isteyen bunu gerçekleştirmek üzere yemin edecek kimse üzerinde onu bir yerde tutup baskı uygulamakta ve zorlanan kimse ise yemin etmemek için âdeta direnmektedir. Yemin ettiği takdirde de yapacağı şeye karşı dayanacağına söz vermiş olmaktadır. Bu örneklerde âdeta sa-be-ra- kökünün anlamlarının bir örgü ağı şeklinde birbiriyle ilişkilendiği görülmektedir.

Sabır kelimesinin cüret ve cesaret kelimeleriyle anlamlandırıldığı da lügatlerde kayıtlıdır.⁹ Öyle ki bu kelime, farklı durumlarda farklı anlamları ifade eden genel bir lafızdır.¹⁰

Benzer tarzda bu kökten türeyen kiplerin farklı anlamlara geldiği yine lügatlerde mevcuttur. Bu türevleri burada etüt etmek çalışmamızı gereksiz yere uzatacağından bunlara girmek istemiyoruz. Ancak bunlardan örnek olarak sadece Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olan Sabûr kelimesi üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Bu kelime mübalağa kipi ölçüsündedir. Bununla Allah Teâlâ'nın bir sıfatı ortaya konmaktadır. Sabûr olan Allah, öyle bir varlıktır ki, kendisine karşı gelen ve âsî olan yaratıklarına karşı hemen acele ederek intikam almamakta, aksine cezasını ertelemektedir. Bununla O, hemen yerine getirmesi imkan dahilinde olan bir şeyi peşinen yerine getirmeyerek ona sabretmekte ve tabiri caiz ise tahammül edip dayanmaktadır. Bu niteliği ile Allah Teâlâ'nın Sabûr ismi Halîm ismine yaklaşmış olmaktadır. Ancak bu iki isim arasında günah işleyen kimse açısından fark vardır. Günahkâr kimse Halîm sıfatı karşısında işlediği suçtan güvende olsa da, Sabûr sıfatı karşısında cezadan emin olamamaktadır.¹¹

Yorumcular da bu kökün temel anlamlarını dikkate alarak sabır kelimesine anlamlar vermeye çalışmışlardır. Kişinin nefsinin sevdiği şeylerden engellemesi ve

⁸ el- Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, VII, 115; İbn Abbâd, *el- Muhît fi'l-Lüga*, VIII, 134; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 438.

⁹ el- İsfahânî, Ebu'l- Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el- Müfredât fî Garîbi'l- Kur'ân*, (thk. Muhammed Seyyid Keylânî), Kahire ts, s. 273; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 439.

¹⁰ Mesela, bir musibete karşın insanın kendisini tutması sabır diye isimlendirilmektedir. Bunun zıttı, tedirginlik ve telaş anlamında ceza' "جزع" kelimesidir. Savaşta korkaklık kelimesinin zıttı anlamında şecaat diye, can sıkıcı bir şeyin zıttı olan gönül ferahlığı anlamında "رحب الصدر" diye, konuşmayıp dilini tutma anlamında "kitmân" diye kullanılmaktadır. Allah Teâlâ Kur'an'da bunların hepsi için sabır kavramını kullanmıştır. (Bak: el- İsfahânî, *el- Müfredât fî Garîbi'l- Kur'ân*, s. 273.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 437.

istediklerinden beri tutması sabır olduğu gibi, musibetler (gelen afetler v.b. şeyler) karşısında kişinin kendisini kaygı ve endişeden uzak tutması da sabırdır.¹² Allah'a karşı isyandan uzak duran sabretmiş ve mücahid ismini almıştır. Allah'a itaat eden sabretmiş ve âbid ismini almıştır. Böyle sabreden kimselere Allah hoşnutluğunu bildirir. Hoşnutluğunun kişideki işareti ise, çirkinliklere ve sevimli gözüken şeylere karşı onun gönül dünyasında duyduğu sükûnet halidir.¹³ Görüldüğü üzere sabır, vazife bilinciyle hareket ederek zorluklara dayanma, arzu ettiği halde yasak oluştundan dolayı onlara karşı nefsi tutma ve isabet eden şey/şeylere karşı tahammül gösterme anlamları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sabır her başarının başı olarak görülmektedir. İmandan sonra, ahlâkın, ilmin, amelin, özetle hikmetin başı sabırdır. Sabırsızlık ise, acele etmek, bir anda her şeyi istemektir. Halbuki yaratılmışlar zamana bağlı ve terbiye kanununa tabidirler. Zaman ise kesintisiz olarak devam etmektedir. Yaratılmışların kemali ve başarısı ise bir silsileyi takip eder. Bu ise sabra bağlıdır.¹⁴ Sabrın iki yönünden bahsedilebilir. Öyle görünüyor ki, bunlardan birincisi kişinin gücünün yettikleri karşısında gösterdiği sabırdır. Sabrın dışa vurumu olan daha çok sosyal diye nitelenecek yanı budur. Yukarıdaki durumlar sabrın bu yanı ile ilgilidir. İkincisi de sabrın kişideki içsel ve kişisel yanıdır ki gücünün yetmediği durumlarda ona ilişkin bir haldir. Bu ancak o kişi tarafından ifade edildiğinde bilinebilir. Bir musibetin ilişkisi halinde kişinin gösterdiği sabırdır. Aslında bu, kişinin imanda sebat etmesinden başka bir şey de değildir. Tespit ettiğimiz bu anlamsal farklılıklar azim sahibi peygamberlerin tespitinde dikkate alınacak hususlardır. Etüt ettiğimiz ayette sabır kelimesiyle çok yakın bir anlamsal bağ oluşturan azim kelimesi bulunmaktadır. Şimdi ise bu kelimenin tahliline geçmek istiyoruz.

Azim'in Sözlük Anlamı ve Bu kökten Türemiş Bazı Deyimler ve Anlamları

"Ulu'l-azim" tamlamasının ilk kelimesini Arapçada sahip anlamına gelen "ulû" kelimesi, ikincisini ise azim kelimesi oluşturmaktadır. Türkçedeki isim tamlaması formundaki tamlamanın birinci kelimesi ulû muzaf/belirlenen, ikinci azim kelimesi ise muzafun ileyh/belirleyendir. Birbirinin manasını tamamlamak üzere iki isim yan yana getirilerek yapılmıştır.¹⁵ Her ne kadar azim kelimesi tamlamada belirleyici olan

¹² Tabresî, Ebû Ali el-Fadl b. Hüseyin, *Mecmeu'l-Beyân fî Tefsîri'l- Kur'ân*, Beyrut 1994, I, 159.

¹³ Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el- Kurtubî, *el- Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, Beyrut ts, II, 174; es- Sâvî, Allâme Şeyh Ahmed, *Hâşiyetu'l- Allâme es-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, İstanbul ts, I, 27- 69.

¹⁴ Muhammed Hamdi, Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, İstanbul 1979, I, 544- 545.

¹⁵ Neclâ,Yasdıman, *Adım Adım Kur'an Dili*, İzmir 2005, 184.

kelime olarak kullanılmış olsa bile, bizim açımızdan Arapça bir kelime olması ve ayrıca ayette ifade ettiği anlam/anlamlar bakımından, anlam açılımının yapılması gereken bir kelime olarak gözükmektedir.

Azim kelimesi a-z-m kökünden türemiş bir mastardır.¹⁶ Bir kimseye nispetle: *ما لفلان عزيمة* “falancanın azimeti yoktur” sözüyle o kimsenin bir işi yapmaya kesin kararlı olmaması, sebatsızlığı ifade edilmektedir. Böylece o kimsenin yapacağı işine kesin olarak sarılmaması onu yapma konusunda tereddüt göstermesi anlaşılmaktadır. *و ان رايه لذنو عزم*¹⁷ ifadesiyle dile getirilen, birine nispet edilen “görüşün azimli olması”yla, o kimsenin düşündüğünü yapmasında kararlı olması veya onu hemen yapacağı anlamı kastedilmektedir.¹⁸ Buna göre azim kelimesinin, bir kimsenin tutumu için kullanıldığında, o kimsenin, yapacağı işinde kesin ve kararlı olması, görüşünü kesin olarak yapacağı anlaşılmış olmaktadır.

Yine bir kimseye nispet edildiğinde örneğin “*ما له عزم*” ifadesi ile olumsuz anlamda o kimsenin “azminin yokluğu” nu lügatler, sabırsız olarak, sabrının yokluğunu ifade etmek şeklinde değerlendirmişlerdir.¹⁹ Olumlu anlamı düşünüldüğünde azim kelimesi burada sabır anlamında kullanılmış olmaktadır. Öyle ki azim kelimesi Hüzeyl kabilesi dilinde sabır anlamına gelmektedir. *مالى عنك عزم* Yani “sana karşı azimim yoktur” ifadesiyle “sana karşı sabrım/tahammülüm yoktur” anlamı kastedilmiştir.²⁰

Azim kelimesi, kesinlik, kararlılık gibi anlamlar içermesiyle bazen yemin anlamında da kullanılmıştır. Mesela “*عزم عليه ليفعلن*” deymi bir şeyi yapmaya/yaptırmaya yemin etmek anlamına gelmektedir.²¹ Bir işi yapmak için azmetmek, onu kesin olarak yapmaya/yaptırmaya dair yemin etmek demektir. Yine “*azemtü aleyke*” demek, sana çok önem arz eden bir işi emrettim demektir.²²

El- Azim kelimesi el- cıddu kelimesiyle ilişkilendirilerek, azm’in ciddiyet gös-

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 399; Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut ts, VIII, 396.

¹⁷ İbn Fâris, Ebu'l- Huseyin Ahmed, *Mucemu Mekâyisi'l-Lüga*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), İran ts, IV, 308.

¹⁸ el- Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, I, 363; İbn Abbâd, *el- Muhît fi'l-Lüga*, I, 396.

¹⁹ İbn Abbâd, *el- Muhît fi'l-Lüga*, I, 396.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 400; Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs*, Libya ts, VIII, 397.

²¹ İbn Düreyd'den nakille İbn Faris bu bilgiyi lügatinde nakletmektedir. Bak. İbn Faris, *Mücmelu'l-Lüga*, III, 666.

²² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 400.

termek, gayret etmek anlamlarına geldiği de vurgulanmıştır.²³ Bu kökten türeyen ve azimet kelimesinin çoğul kipi olan “azâim” kelimesi ise, yapılması kesin olan emirler anlamına geldiği gibi rukye yapmak tabiriyle ifade edilen afsunlamak, hastaya okumak anlamına da gelmektedir. Mesela: اشتدت العزائم ifadesindeki azâim kelimesi kesin emirler anlamındadır. Bu anlamda عزائم السجود tabiriyle, Kur’an’da secde ayetlerini okuyan kimse üzerine gerekli olan secdeler anlatılmaktadır. ليست سجدة صاد من عزائم ifadesinde de, Sâd Suresindeki secdenin yapılması kesin olan secdelerden olmadığı belirtilerek bu anlama bir örnek teşkil etmiştir. عزائم القرآن ifadesiyle de, iyileşmesi umulan hasta kişiler üzerine okunan ayetler kastedilmektedir.²⁴ Her ne kadar bu ifadedeki azâim kelimesiyle bir kesinlik söz konusu olmasa da, yapılan bu işlemle yine de bir beklenti ve umut güdülmektedir. Ancak azâim kelimesi daha çok kesin işler ve yapılması gereken farzlar anlamında kullanılmıştır. Mesela; عزيمة الله ifadesiyle yerine getirilmesi gereken Allah’ın hakkı ve emrettiği farzları kastedilmektedir.²⁵ Görüldüğü üzere ilk lügatlerde de yer alan bu türevler²⁶ daha sonraki lügatlerde örnekler verilerek genişletilmiştir.²⁷

Yine azim kökünden türemiş olan تعزم fiili, bir işi isteyip yapmaya niyet etmek ve kararlı bulunmak gibi manalara gelmektedir.²⁸ Bu çerçevede azim kelimesiyle niyet kelimesinin aynı anlamda olduğu lügatlerde kayıtlıdır.²⁹ Ancak bu iki kelimenin aynı anlama gelmesinin kabul edilmesi, azim kelimesi ile niyet kelimesi arasında bir farkın olmadığı anlamına gelmez. Zira niyet, niyetlenilen fiilin öncesinde onu yapmaya duyulan bir istektir. Nevâ kökünde uzaklık anlamı vardır. Bundan dolayı kendisiyle muradı arasında bir uzaklık bulunan iradeye niyet denilebilmektedir. Niyet, niyetlenilen fiili kesin olarak yerine getirmeyi ifade etmez. Azim ise, azmedilen şeyle kendisi arasında uzun bir zaman bulunabileceği gibi niyetten farklı olarak fiilin hemen öncesinde de söz konusu olabilmektedir.³⁰

Yukarıda söz konusu ettiğimiz azim kökünden türeyen bazı türevler itibariyle bu kökün anlamları şöyle özetlenebilir:

²³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII, 399. ez-Zâvî, Tâhir Ahmet, *Tertîbu’l-Kâmûsi’l-Muhît*, Kahire 1959, III, 190.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII,400; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, VIII, 397.

²⁵ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, VIII, 397.

²⁶ el- Ferâhidî, *Kitâbu’l-Ayn*, I, 363; İbn Faris, *Mucemu Mekâyisi’l-Lüga*, IV, 308.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, XII,400.

²⁸ ez-Zâvî, *Tertîbu’l-Kâmûsi’l-Muhît*, III, 190.

²⁹ Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu İstîlâhâtî’l-Funûn ve’l-Ullûm*, (thk. Ali Dahrûc), Beyrut ts, II, 1180.

³⁰ el- Askerî, Ebu Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, *el-Furûku’l-Lugaviyye*, Beyrut ts, s. 142.

Azîmet, kararlı olmak, sebat etmek, yapılacak işe sarılmak ve tereddüt etmemektir.

Azîm, zihinde tasarlanan düşünceyi yapmak, yapılacak şeyde kararlı olmak, sabır ve tahammül etmek, katlanmaktır. Yine azim kelimesi ciddiyet göstermek ve gayret etmek anlamlarında da kullanılmıştır.

Azeme, kesin ve kararlılık ifade eden bu kelime, bir şeyi yaptırmaya yemin etmek, önemli bir işi emretmektir.

Azimet kelimesinin çoğulu olan azâim kelimesi ise, kesin emirler, kesin işler, yerine getirilmesi gereken haklar ve farzlar anlamında kullanılmıştır.

Teazzeme, bir işi isteyip yapmaya niyet etmek ve kararlı bulunmak gibi anlamlara sahiptir. Niyet kelimesiyle anlam bağlantısı kurulan azim'in ondan farklı olmakla birlikte bazen aynı anlama geldiklerine yer verilmiş, niyetle niyetlenilen şey arasına bir zaman diliminin girmesi mümkün olduğu halde, azim ile azmedilen şeyin daha çok hemen yerine getirildiği vurgulanmıştır.

Sonuçta hemen hemen bütün lügatler azim'in, "kesin olarak bilinen bir işi yapmak için kalbin ona bağlanıp kalmasıdır" şeklindeki tanımında birleşmektedirler.³¹

Azm Köküne Tefsirlerde Verilen Anlamlar

Azm kökünün mazi fiil ve müzekker çoğul kipinde kullanılan bir türevi Bakara suresinin 227. ayetinde geçmektedir. Kelime, eşlerine ilâ³² yapanların ne yapmaları gerektiğinin açıklandığı bir bağlamda yer almaktadır. İlgili kısmın meâli şöyledir: "Eşlerine (cinsel ilişki için) yaklaşmamaya yemin edenler, dört ay beklerler. Eğer bu yeminlerinden dönerlerse şüphesiz Allah bağışlayan ve acıyandır. Şayet (eşlerini) boşamaya azmederlerse şüphesiz Allah işitendir bilendir". Ayetten anlaşıldığına göre eşlerine cinsel ilişki kurmayacaklarına yemin edenler dört ay beklerler. Bu yemini yapan kimseler isterlerse dört ay içerisinde yeminlerinden vazgeçip eşlerine

³¹ el- Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, I, 363; İbn Abbâd, *el- Muhîr fi'l-Lüga*, I, 396; İbn Faris, *Mücmelu'l-Lüga*, III, 666; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VIII, 396; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 399.

³² İlâ yapmak, erkeğin hanımına yönelik olarak, "yemin olsun ki sana dört ay veya daha fazla olarak şu kadar ay yaklaşmayacağım." şeklinde yemin etmesidir. Abdullah İbn Abbâs'ın dediğine göre, cahiliye döneminde Araplar, bir iki veya daha fazla yılı anarak ilâ yaparlar ve bununla geçimsizliği halinde kadına eziyet etmeyi amaçlarlardı. Bu müddet İslâmî dönemde dört ay ile sınırlandırılmıştır. Bu süreden daha az zaman için ilâ yapanların yemini bir hüküm taşımamaktadır. (Bak. Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut ts, I, 363; el- Kurtubî, *el- Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, III, 103).

dönebilirler. Zaten yemin edenler için belli bir zaman diliminin verilmesinin anlamı, her halde zaman içerisinde eşlerin yeniden düşünmeleri içindir. Dört aylık süre bitince yapılan bu yeminin boşama sayılıp sayılmaması hakkında farklı görüşler mevcuttur.³³ Ancak bu zaman içerisinde eşine dönmeyen bir kimse için bu, eşini boşamak için bir kararlılık anlamı da taşımaktadır.³⁴ Nitekim azim kökünün türevi olan *وان عزمو* “şayet azmederlerse” ifadesinin, bu dört aylık zamanın bahsedilmesinden sonra gelmesi anlamlıdır. Ancak bu ifadenin de şart cümlesiyle söylenmiş olması, boşamaya yönelmeyip kişinin eşine dönmeye imkân tanınması anlamına geldiğini de düşünmekteyiz.³⁵ Şayet kişi boşamaya azmederse, bunun gereği olarak boşama vuku bulur. Zira azîmet, bir şeye yönelik olarak verilen kesin kararın yerine getirilmesi şeklinde tarif edilmiştir.³⁶ Buradan hareketle “boşamaya azmetme” ifadesinden “boşamaya kesin olarak karar verme” anlamının kastedildiğini anlamaktayız. Nitekim lügatler de ilgili ayeti örnek vererek bu kökün, *علي عزم* ile “bir işi yapmaya kesin olarak niyet etmek” anlamına geldiğini vurgulamaktadırlar.³⁷

Azm kökünün ikinci bir türevinin geçtiği yer ise Bakara Suresi 235. ayettir. İlgili kelime, kocası ölmüş olan kadınların iddet süreleri içinde kendilerine evlenme isteğinin yapıp yapılamayacağıyla ilgili hususun açıklandığı bağlamda yer almaktadır. İlgili kısmın meâli şöyledir: “(Kocası ölmüş olup iddet bekleyen kadınlara) evlenme isteğinizi, üstü kapalı olarak iletmeniz veya içinde bu düşünceyi taşımanızda size bir günah yoktur. Allah sizin onları gönlünüzden geçireceğinizi bilmiştir. Onlarla gizlice vaatleşmeyin. Ama örfe uygun söz söylemenizde size bir sakınca yoktur. Sakın ha, belli süre doluncaya kadar nikah akdetmeye kesinlikle kalkışmayın...”

Ayetin metninde geçen *ولا تعزموا* fiilini Taberî *ولا تصحوا* fiili ile açıklamıştır.³⁸ Buna göre “nikah akdetmeye azmetmeyin” kısmı, “nikah akdetmeyi onaylamayın, geçerli saymayın” şeklinde anlaşılmaktadır. *ولا تعزموا* fiilini buna karşılık gelen kelime ya da kelimelerle açıklamaksızın sadece *علي* cer harfi ile kullanan ve aslının böyle olduğunu söyleyen yorumcular da mevcuttur. Bu izaha göre burada bulunan cer

³³ el-Mâverdi, Ebu'l- Hasen Ali b. Habîb el-Mâverdi, *Tefsîru'l- Mâverdi*, Kuveyt 1982, I, 241.

³⁴ Mevdûdî, Ebu'l- Âlâ, Tefhîmu'l- Kurân, İstanbul 1986, I, 154.

³⁵ İbn Cevzî, Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el- Cevzî, *Zâdu'l- mesîrfi ilmi't- tefsîr*, el- Mektebu'l- İslâmî 1984, I, 257.

³⁶ Kurtubî, *el- Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, III, 110.

³⁷ Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, VIII, 396.

³⁸ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire 2001, IV, 28.

harfi metnin istihfâfı (hafiflemesi) için kaldırılmıştır.³⁹ Bu takdirde anlam “nikah akdetmeye kesinlikle kalkışmayın” olmaktadır. Görüldüğü üzere burada da azm kökü kesinlik ifade eden bir manada kullanılmıştır. Hatta “burada azim kökünün kullanılması, iddet içerisinde yapılabilecek nikah akdinden sakındırmadaki mübalağayı göstermek içindir. Çünkü azim fiilden önce gelmektedir. Azim yasaklanınca ondan sonra gelecek olan eylem haydi haydi yasaklanmış olmaktadır”⁴⁰ açıklamalarıyla Zemahşerî, azmin kesinlik anlamına olduğunu kuvvetlendirmektedir.

Azim kökünün müfret müzekker muhatap kipi, Âl-i İmrân Suresi 159. ayette kullanılmıştır. Kelime Hz. Peygamber (a.s)’in bir iş konusunda ashabıyla müşavere yapmasının emredildiği bağlamda geçmektedir. İlgili kısmın meâli şöyledir: “Allah’tan bir rahmet sebebiyle sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, şimdi onlar çevrenden dağılıp gitmişlerdi. Onları affet, bağışlanmalarını dile ve bir iş hususunda kendileriyle istişarede bulun. O işi yapmaya kesin karar verdiğinde de sadece Allah’a dayan...”

kısmını yorumcular *فاذا قطعت الراى على شئ* şeklinde yorumlayarak ayette geçen azm kökünün kesinlik ifade ettiğini vurgulamışlardır. Buna göre bir şeye “azmettiğinde” kısmı “bir şey konusunda kesin karar verdiğinde” şeklinde açıklanmıştır.⁴¹ Elbette yapılacak işe kesin karar vermek için o işin önceden iyice düşünülmesi, olmazlarının kendisinden ayıklanması ve saf hale getirilmesi lazımdır. Zira azim, susuzluğu giderilerek kendisine iyice kanılmış, olmazlarından ayıklanarak yapılmasına kesin karar verilmiş iş demektir. Yoksa düşünülmezsizin gelişigüzel akla gelen şeyi yapmak azim olarak değerlendirilemez.⁴² Azim insana ait yapması ve yerine getirmesi kesin olan bir olgudur.⁴³

Azm kökünün *عزم* kipinde mastar şekli Âl-i İmrân Suresi 186. ayette kullanılmıştır. İlgili kısmın meâli şöyledir: “Siz mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan olunacak, sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah’a ortak koşanlardan can sıkıcı pek çok söz işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah’a karşı gelmekten titizlikle sakınırsanız, işte bu kararlılıkla sürdürülmesi gereken davranışlardandır”.

Tefsirlerde bu ayetin inişine sebep teşkil eden olaylardan bahsedilmektedir.

³⁹ el-Mâverîdî, *Tefsîru'l- Mâverîdî*, I, 254; İbn Cevzî, *Zâdu'l- mesîrfî ilmi't- tefsîr*, I, 278; Kurtubî, *el- Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 192.

⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut ts, I, 373.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 475.

⁴² Kurtubî, *el- Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 252.

⁴³ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VIII, 396.

Özetle müşriklerin başı olan Ka'b İbni Eşref'in Hz. Peygamber (a.s)'i, müminleri hicvetmesi ve müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırtması konusundaki sözleriyle, Beni Kaynuka Yahudilerinin reisi olan Finhâs isimindeki kişinin, kendisine Hz. Peygamber (a.s)'in yardım isteme amaçlı mektubunu götüren Hz. Ebubekir (r.a)'e karşı uygun olmayan can sıkıcı sözleri karşısında yukarıdaki ayet nazil olmuş⁴⁴ ve Müslümanların bunların fiilî ve sözsel eziyetlerine karşı sabırlı davranmaları istenmiştir. Ayrıca ayetin, Uhud Savaşı'nın hemen ardından nazil olması da,⁴⁵ Müslümanların içinde bulundukları gerilim ve sıkıntıyı göstermeye yetmektedir. Bütün bunlara rağmen Müslümanlardan direnç ve sabır göstermeleri istenmekte ve bu dünyada bu tür olayların imtihan amaçlı olarak her zaman meydana gelebileceğinden bahsedilmektedir. Anlam araştırmasını yaptığımız kelime açısından meseleye bakıldığında, eziyetlere karşı sabır ve takva duyarlılığı içerisinde olmanın, kesin kararlılıkla yürütülmesi gereken işlerden olduğu vurgulanmaktadır. عزم الامور ifadesi معزومت الامور şeklinde yorumlanarak, bunların kendisine azim gösterilmesi veya Allah'ın azmettiği yani O'nun farz kıldığı hususlardan olduğu ve dolayısıyla Müslümanların sabırlı olmaları ve yerine getirememekten sakınmaları gereken şeyler olduğu belirtilmektedir.⁴⁶ Yapılan bu yorumlar itibarıyla burada da azim kökünün yine yerine getirilmesi kesin olan şey/şeyler anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Bazı yorumcular ise عزم الامور فان ذلك من عزم الامور ifadesini "tutarlılığı ve doğruluğu ortaya çıkmış olan şeyler" şeklinde yorumlayıp, "Akıllı olan kimseye düşen şey, bunlara azim göstermektir." diyerek,⁴⁷ kullandığı azim kökünü daha çok "sabır ve sebat" anlamında kullanmışlardır. Bu anlam yukarıda dilsel araştırmada da geçtiği üzere kelimenin kök anlamlarından biri olarak tespit edilmişti.

Azim kökünün yine bir master kipi Tâhâ Suresi 115. ayette kullanılmıştır. İlgili ayetin meâli şöyledir: "Andolsun ki Biz, daha önce Adem'e bir emir verdik. Fakat o bunu unuttu. Zaten bunu yerine getirme hususunda onda bir azim de görmedik".

Anlam araştırmasını yaptığımız azim kelimesi, Hz. Adem (a.s)'e bir yasağın bildirildiği bir siyakta kullanılmıştır. "O'nda bir azim de görmedik" kısmında geçen azim kelimesini yorumcular, yasaklanan şeye karşı sabretme,⁴⁸ emredileni koruma

⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, VI, 290 vd; el-Mâverdi, *Tefsîru'l- Mâverdi*, I, 355; Tabresî, *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l- Kur'ân*, II, 462.

⁴⁵ Ö. Nâsûhî, Bilmen, Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, İstanbul 1985, I, 518.

⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 486.

⁴⁷ Tabresî, *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l- Kur'ân*, II, 463.

⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, XVI, 183.

anlamına gelen hıfz,⁴⁹ bir şeyde kararlılık anlamına gelen sebat,⁵⁰ yine kararlılık ve metin olma anlamına gelen hazz⁵¹ anlamında kullanmışlardır. Kelimenin kök anlamlarının birçoğunun verildiği bu ayetle ilgili değerlendirmelere ileride yine yer verilecektir.

Azim kelimesinin الامور kelimesine izafe edilerek isim tamlaması şeklinde kullanılması Âl-i İmrân Suresi 186. ayette geçtiği gibi aynı yapıya Lokmân Suresi 17 ve Şûrâ Suresi 43. ayetlerde de yer verilmektedir. İlgili kelimenin geçtiği Lokmân Suresindeki ayetin meâli şöyledir: *“Oğulcuğum! Namazı kıl, iyiliği emret ve köfüllükten sakındır ve başına gelen şeylere sabret. Şüphesiz bu(nlar), yapılması gereken kesin işlerdendir.*

امور kelimesiyle tamlanan azim kelimesine yorumcular burada da yine Allah'ın emrettiği kesin işler,⁵² zorluklara karşı sabır gösterme, güzel ahlâk sahibi olma⁵³ gibi anlamlar vermişlerdir. Ancak *“Şüphesiz bu(nlar), yapılması gereken kesin işlerdendir.”* şeklinde meâli verilen kısım, yani bu(nlar), çirkin bir eylem karşılığında aynı ağırlıkta güzel bir eyleme bağlanıp onu yapmaktır,⁵⁴ şeklinde anlamlandırılmıştır. Buna göre ayette geçen “ismi işaret” edatı olan ذلك nin işaret ettiği şey/şeyler, Hz. Lokman (a.s)ın oğluna yapmasını öğütlediği “başına gelen şeylere sabret” kısmı olacağı gibi, O'nun diğer öğütlerini de kapsamaktadır.⁵⁵ Öyle ki bunlar bir kişinin inancını, ibadet hayatını ilgilendiren hususlar olduğu gibi, yakınlarına karşı iyilik olarak takınması gereken şeylerin yanı sıra, bulunduğu toplumdaki diğer kişilere karşı yapması gereken şeyleri de kapsamaktadır. Dolayısıyla bunlar, mutlaka yapılması gereken Allah'ın kulları üzerine farz kıldığı vazifelerdendir.⁵⁶ Bu sebeple kesin olduklarını belirtmek amacıyla bu işlere kesinlik özelliğini kazandıran azim kelimesi ayette kullanılarak ifade edilmişlerdir.

Şûrâ Suresi 43. ayette geçen ve *“İşlerin mutlaka kararlılıkla yapılması gerekenlerindendir.”* şeklinde meallendirilen ان ذلك لمن عزم الامور kısmı için yukarıdaki

⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, XVI, 183; İbn Cevzî, *Zâdu'l- mesîrfî ilmi't- tefsîr*, V, 328.

⁵⁰ el-Mâverdi, *Tefsîru'l- Mâverdi*, III, 32; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 555.

⁵¹ İbn Cevzî, *Zâdu'l- mesîrfî ilmi't- tefsîr*, V, 328.

⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, XVIII, 558; el-Mâverdi, *Tefsîru'l- Mâverdi*, III, 282.

⁵³ Kurtubî, *el- Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XIV, 69.

⁵⁴ Tabresî, *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l- Kur'ân*, VIII, 78.

⁵⁵ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, İstanbul 1979, VI, 3847.

⁵⁶ Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul 1985, VI, 2743.

benzer yorumlar yapılmıştır.⁵⁷ Nitekim ayetin öncesinde bağışlamaktan ve insanlardan gelen eziyetlere karşı sabretmekten bahsedilmektedir.

Muhammed Suresi 21. ayette savaşma emrinin zikredildiği bir siyakta kullanılan الامر عزم ifadesinin anlamı, “iş ciddiye bindiği ve savaşmak gerekli olduğu zaman” demektir. Çünkü azim kelimesi emir (iş) için değil, insan için kullanılır.⁵⁸ Görüldüğü üzere burada azm kökü daha çok işi ciddiye almak ve kararlı olmak ya da gerekli olmak anlamlarına gelmektedir.⁵⁹

Kavramsal Kullanım

Azm kökü ve türevlerinin sözlüklerde birkaç manaya geldiklerine örnekleriyle birlikte yukarıda yer vermiştik. Özetle bu kökün, bir şeyi yerine getirme konusunda niyetli olma ve bu niyette kesin ve kararlı davranma, zorluk ve sıkıntı doğuracak işler konusunda sabır ve tahammül göstererek o işte sebat etme, emredilen iş konusunda ciddiyet ve gayret gösterme gibi temel anlamları vardır.

Tefsirlerde ise ayrıca, bir işi olmazlarından ayıklayarak onu yerine getirme hususunda hazırlıklı olma, metin olma, güzel ahlâkî nitelikleri edinme ve ona göre davranma anlamları da zikredilmektedir. Bu ahlâkî nitelikler yerine göre bağışlama, affetme olabildiği gibi, cesaret gösterme veya şecaat sahibi olma gibi hasletler de olabilmektedir.

Gerek dilciler ve gerekse Kur'an ve hadis yorumcuları kelimenin bu kök anlamlarından hareketle bazı önemli anlamlarına bağlı kalarak azim veya azîmet kelimesini farklı şekillerde tarif etmeye çalışmışlardır. Örneğin dilciler azim/azîmet kelimesini “yapılacak bir işi kişinin kendisine gerekli görüp kalbinin ona bağlanmasıdır” şeklinde tarif etmişlerdir.⁶⁰ Görüldüğü üzere bu tarifte daha çok yapılacak işin kesin olması ön plâna çıkmaktadır. El- Askerî ise, “azm, azmedilen şeyle kendisi arasında uzun bir zaman bulunabileceği gibi niyetten farklı olarak fiilin hemen öncesinde de söz konusu olabilmektedir der.⁶¹ Buna göre el- Askerî burada azim kelimesini daha çok niyet kelimesine olan mukayesesı ile tanımlamaya çalışmıştır. Yine onun ifadesine göre, bir işe niyetlenen kimsenin niyetinin o fiili (hemen veya

⁵⁷ el-Mâverdi, *Tefsîru'l- Mâverdi*, III, 523.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 400.

⁵⁹ Kurtubî, *el- Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XVI, 244.

⁶⁰ el- Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, I, 363; İbn Abbâd, *el- Muhît fi'l-lüga*, I, 396; İbn Faris, *Mücmelu'l-Lüga*, III, 666; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, VIII, 396; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 399; Kurtubî, *el- Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, III, 110.

⁶¹ el- Askerî, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, s. 142.

sonra) yapması anlamına gelmeyip, aksine olarak azim kelimesinin azmedilen şeyi (hemen ya da daha sonra) yapması anlamını taşıdığını zımnen söylemiş olmaktadır.⁶² Tabresî ise azmi, “kişinin nefsinde karar bulduğu ve düşüncesinde azmi bozabilecek tereddütü giderdiği için yapmaya odaklandığı fiilin çok öncesindeki ön iradesidir” şeklinde açıklamaktadır.⁶³ Burada da fiilin çok öncesinde azm’in bir irade oluşu ve fiile dönüştürülmesi itibariyle yapılmasına kesin karar verilen şey şeklinde tanımlı yapılmıştır. Tabresî bu tanımıyla el- Askerî’nin azim ile meşîet kelimeleri arasındaki farkı belirtirken yaptığı “Azim, bir eylemi yapmak veya yapmamak üzere atılan adımda,⁶⁴ onu isteyen kimsenin düşüncesinin kendisiyle kesinleştiği iradesidir.” şeklindeki tanımına yaklaşmış olmaktadır.⁶⁵ Bütün bu tanımlar azim kavramının daha derli toplu, bütün anlamlarını ihtiva edecek tarzda bir tanımının yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu sebeple biz azim kelimesinin kök anlamlarını ve yapılan tanımların ortak noktalarını dikkate alarak daha kapsamlı bir tanım yapmaya çalışacağız. Buna göre azim: “Üzerinde iyice düşünülmüş, âdeta olmazlarından ayıklanarak kesin ve saf bir irade halinde kalbe yerleşmiş bir iradenin, sahibi tarafından her şeye rağmen, düşüncesini yerine getirme konusunda sabırlı ve kararlı davranmasını ifade eden bir terimdir.” diyoruz. Böyle bir iradenin sahibi, eylemini (ki bu eylem, o kişinin kendi fikri de olabilir bir başkasının ona emri de olabilir) yerine getirirken ciddiyet ve gayret içinde bulunur, hedefine yürürken önüne çıkan engelleyicilere mağlup olmadan cesaretle işin üzerine gider. Canı pahasına bile olsa gelebilecek eziyet ve işkencelere sabır ve tahammül gösterir. Hedefi gerçekleştirmenin zorluk ve yoruculuğu, yürüyüşünde onu yalpalamaya itmediği gibi, ahlâkî erdemlerinden ödün vermeye de sebep olmaz. Bir vazife bilinci içerisinde kararlılıkla, ciddi ve kesin adımlarla yürüyüşüne devam eder. Görüldüğü üzere azim kelimesi hakkında yaptığımız tespitler sabır kelimesinin anlamını daha da güçlendirmekte ve niyet kelimesi ile olan bağlantısından dolayı da insandaki sabır hasletini bilinçli bir güç haline getirmektedir.

⁶² el- Askerî, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, s. 142.

⁶³ Tabresî, *Mecmeu'l-Beyân fî Tefsiri'l- Kur'ân*, VIII, 78.

⁶⁴ İslam Ansiklopedisi'ne “azim” maddesini yazan kişi onu “bir fiili işlemek yahut işlememek konusunda kesinleşmiş karar veya irade” şeklinde tanımlayarak azmin, olumlu ya da olumsuz bir fiili yerine getirmeye yönelik olabileceğine işaret etmiştir. Azmin kısaca lügat manalarının da üzerinde durulduğu bu maddede, dinî ve ahlakî davranışlar için, zihin tasavvurundan başlamak üzere bu davranışların fiile dökülünceye kadar geçirdiği evrelerinden bahsedilmekte ve azmin daha çok sorumluluğu doğuran kasıt ve niyet safhası ile ilgili olduğundan söz edilmektedir. (Daha fazla bilgi için bak: Mustafa Çağırıcı, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 328- 9).

⁶⁵ el- Askerî, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, s. 142.

Azim kelimesinin kök ve kavram anlamlarından yola çıkarak yaptığımız tanım ve bu tanıma ilişkin açıklayıcı tespitler muvacehesinde kişisel özellikleri olarak peygamberleri değerlendirecek ve varsa onları azim sahibi yapan diğer ölçütlerin yanında, getirdiğimiz bu tespitleri de diğer ölçüt birimleri olarak dikkate alacağız. Bir ölçüt olarak sabır ve azim kavramlarının kök anlam(lar)ının tespitinin ötesinde, “ulu’l-azim peygamberler”in kimler olduğunu ve yine birer ölçüt olarak neden bu ismin verildiğini kaynaklardan ortaya çıkarmak, çalışmanın diğer önemli bir boyutunu oluşturacaktır.

Kaynaklarda Azim Sahibi Peygamberler

“Peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret. Onlar hakkında acele etme...” (Ahkâf 46/ 35).

Meâlini verdiğimiz ayet, tevhid, nübüvvet ve ahiret meselelerinin anlatıldığı⁶⁶ ve daha çok kavimleri tarafından peygamberlerin inkâr edildiğini bildiren bir bağlam sonunda yer almıştır. Rivayetlere göre, bu ve önceki ayetlerin Nahle Vadisi’nde gece yarısında Hz. Peygamber namaz kılarken veya Taif’ten dönüşü sırasında sabah namazında Kur’an okurken cinlerin O’na rastladığı ve O’nu dinledikleri zaman indiklerini⁶⁷ dikkate aldığımızda, Mekke döneminde müşriklerin Hz. Peygamber’e karşı muhalefetine en yoğun ve işkencelerinin en sert olduğu günleri aklımıza getirmektedir.⁶⁸ İşte buna karşılık olarak Allah Teâlâ önceki azim sahibi peygamberlerin sabrını ifade ederek onlar gibi sabretmesini ve tahammüllü olmasını elçisine tavsiye etmektedir. Yani bir anlamda elçisinin, müşriklerin işkencelerine sabrederek ve ciddiyetle vazifesini yerine getirerek önceki peygamberlerden azim sahibi olanlar gibi bir peygamber olmasını arzu etmekte ve acele etmemesini istemektedir.

Ünlü Tefsir bilgini Taberî, peygamberlerden azim sahibi olanları şöyle tarif eder: “Azim sahibi olan peygamberler, dünyada Allah için çeşitli bela/sınav’larla imtihana tâbi tutulanlardır. Bu imtihanlar, Allah’ın emirlerini yerine getirme konusunda onların ciddiyet ve kararlılığını artırmaktan başka bir amaca hizmet etmezler.” der ve Nûh, İbrahim, Mûsa, İsa ve Muhammed (a.s)’i bu peygamberlere örnek olarak verir.⁶⁹ Görüldüğü üzere tarifte, yine azim ve sabır kelimesinin anlamına vurgu yapılarak peygamberlerin daha çok kişisel özellik ya da özellikleri öne

⁶⁶ Râzî, Fahrüddîn, *Mefâtihu’l-ğayb*, (Tefsir’i Kebir), İstanbul ts, VII, 521.

⁶⁷ Ebûs’-Suûd, *İrşâdu’l-akli’s-selîm ilâ mezâye’l- Kur’âni’l- Kerîm*, (Tefsir-i Kebir kenarında), İstanbul, VII, 518.

⁶⁸ Tabresî, *Mecmeu’l-beyân fî tefsîri’l- Kur’ân*, IX, 140.

⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXI, 177.

çıkarılmaktadır. Öyle görünüyor ki peygamberlerin vazifelerini icralarında azamî gayret ve çabayı sarfetmeleri ve bu uğurda başlarına gelen zorluklara katlanmaları ve sabretmeleri, azim sahibi olmalarının mihenk noktasını oluşturmaktadır. Bu husus bizim, çalışmamızın başından beri azim sahibi peygamberlerle ilgili yaptığımız en önemli tespitimizdir. Azim sahibi peygamberlerle ilgili bu tespit etrafında dönüp dolaştığını söyleyebileceğimiz başka ölçütler de mevcuttur.

Kaynaklarda azim sahibi peygamberlerle ilgili diğer bir ölçüt ise, kendinden önceki şeriatı nesh ederek yeni bir şeriat getiren peygamberlerdir denilmektedir. Böyle bir peygamberin daha önceki peygamberin şeriatı ile amel etmesi söz konusu değildir. Şeriat sahibi (ashâbu'-ş-şerâi') olan bu peygamberlerin ayetlerde tahsis ve tayin edilerek zikredildiklerini söyleyenler de mevcuttur.⁷⁰ Buna göre Ahzâb Suresi 7 ve Şûrâ Suresi 13. ayetlerde ismi geçen Nûh, İbrâhîm, Mûsa, İsa ve Muhammed (a.s) bu peygamberlerdir. Çünkü bunlar getirdikleri yeni dinî düzenlemelerin hayata geçirilip yerleştirilmesinde büyük çaba harcamışlar ve bunların tesisi için gelen eziyet, işkence ve düşmanlıklara sabır ve tahammül göstermişlerdir.⁷¹ Bu özellikleri ile onlar rasûl adını almış ve sadece nebî olan peygamberlerden ayrılmışlardır.⁷²

Bu bağlamda gerek vazifeleri ile ilintili ve gerekse vazifeleri ile ilgisi olmayan ve çeşitli eziyetlere maruz kalıp da sabreden peygamberler de yine azim sahibi kimseler olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, Hz. Nûh bir müddet kavminin eziyetlerine, İbrâhîm (a.s) ateşe atılmasına, İshâk (a.s) kurban olarak kesilmesine, Yakup (a.s) çocuğunun kaybolmasına ve gözlerini kaybetmesine, Yûsuf (a.s) önce kuyuya sonra ise hapse atılmasına, Eyüp (a.s) ise kendisine isabet eden derde (darr, nusb ve azab)⁷³ sabretmişlerdir. ⁷⁴ Bunlara ilâve olarak, Mûsa (a.s) ile Dâvûd (a.s) ve İsa (a.s)'yı da sabreden peygamberlere katanlar vardır.⁷⁵ Dolayısıyla bunlar azim sahibi

⁷⁰ Tabresî, *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l- Kur'ân*, IX, 140; Kurtubî, *el- Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XVI, 220; Hâzin, *Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim, Lübbâbu't-te'vîl fî meânî't-tenzîl*, Beyrut ts, V, 494.

⁷¹ Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebu Said Abdullah b. Ömer, *Envâru'tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, (Mecmeu't-tefâsîr içerisinde), Beyrut ts, V, 494.

⁷² Yeni bir kitap ve yeni düzenlemelerle bir topluluğa gönderilmiş Peygamber'e rasûl ve nebî dendiği halde, kendinden önceki bir peygamberin kitap ve şeriatı ile amel eden kimselere sadece nebî denir, rasûl denmez. Nebî ile rasûl arasında böyle bir fark görülmektedir. (Bak: Ö. Nasûhî, Bilmen, Büyük İslam İlmihali, İstanbul 1962, s. 23).

⁷³ Bak: Enbiyâ, 21/ 83; Sâd, 38/ 41.

⁷⁴ Tabresî, *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l- Kur'ân*, IX, 140; Kurtubî, *el- Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XVI, 220; Hâzin, *Lübbâbu't-te'vîl fî meânî't-tenzîl*, V, 494.

⁷⁵ Bu peygamberlerin sabreden azim sahibi olanlardan sayılmalarının gerekçesine ise kısaca şöyle temas edilmiştir: Şuarâ Suresi 52 ile 62. ayetlerde de deyinildiği üzere Hz. Musa'ya vahyedildiğine

peygamberler olarak zikredilmiştir. Görüldüğü üzere burada da adı geçen peygamberlerin sabırlarını yukarıda bir nebze sözünü ettiğimiz üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi peygamberlik görevini yaparken vazifeleri ile ilgili, daha çok insanlardan gelen zorluklara karşı gösterilmesi gereken sabrı gösterenler; diğeri ise, çeşitli imtihanlara maruz kalmak suretiyle o kişilerin imanlarındaki teslimiyet anlamında sabırlarını ortaya koyanlardır. Her iki durum da sabırla ilgili olmakla beraber, gösterilen sabır konusunda ikisi arasında nüanslar bulunmaktadır.

Kaynaklarda bahsi geçen diğer bir ölçüt ise, peygamberlerden mümtaz, seçkin ve güzide olan kimselerin azim sahibi peygamberler olmasıdır. Bunlar, En'âm Suresi'nde peşpeşe sayılan 18 peygamber olup,⁷⁶ Hz. İbrahim ile başlayıp Hz. Lût (a.s) ile son bulmaktadırlar.⁷⁷ Tefsirlerde yer alan bu tür nakil ve rivayetler eleştiriye açıktırlar. Zira peygamberler, zaten kavimleri içinden özellikle Allah tarafından seçilmiş bu vazifeye lâyık kimselerdir. Bu durum ayet ile de sabit olduğuna göre⁷⁸ peygamberlerin necip olanları ve olmayanları gibi bir ayırımı akla getirecek nitelemelerden kaçınmak en doğru yol görünmektedir. Peygamberlerin azim sahibi olanlarıyla ilgili olarak yaptığımız bu çalışmanın başından beri vurgulamak zorunda olduğumuz tespite göre belki, ahlâki hasletler bakımından onların birbirlerinden farklı olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Azim sahibi peygamberlerle ilgili olarak verilen bir başka ölçüt ise *Mucemu Mekâyîsi'l-Luga* sahibi İbn Fâris b. Zekeriyâ'nın verdiği ölçüttür. O, peygamberlerden azim sahibi olanları, kendilerine inanan müminlerle inkâr edenler arasında ilişkiyi kesen kimseler olduğunu söylemekte ve buna Hz. Nûh ile Hz. Muhammed (a.s)'i örnek vermektedir. Nitekim o, Hz. Nûh'un, "Rabb'im! Yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma."⁷⁹ bedduası ile inananlarla inanmayanlar ayırmasını; Hz.

göre o kendisine inananları yanına alıp geceleyin bulundukları yerden uzaklaşmış, sabah olunca Fravun ve ona uyanlar Hz. Musa ve adamlarını göremeyince onları takip etmeye başlamışlar ve neticede iki karşıt grup karşı karşıya gelince Hz. Musa'nın adamları, "Eyvah! Yakalandık." Diyerek korkularını dile getirmişler, Hz. Musa ise tam aksine metanetini ve soğukkanlılığını kaybetmeksizin, "Hayır, Rabb'im benimledir ve bir yol gösterecektir." diyerek adamlarını teskin etmiştir. Hz. Davûd ise yorumcuların kaydına göre bir hatasının affı için tam kırk sene gözyaşı dökmüş, yani hatasının affı için ısrarcı ve sabırlı davranmıştır. İsa (a.s) da, o kadar şiddetli muhalefetle karşılaşmış ki çektiği işkenceler yüzünden kerpiç üstüne kerpiç koyamamıştır. Bak: Beyzâvi, *Envâru'tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, V, 494- 495.

⁷⁶ Kurtubî, *el- Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XVI, 220; Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl fi meâni't-tenzîl*, V, 494.

⁷⁷ En'âm, 6/84- 86.

⁷⁸ Hac, 22/ 75.

⁷⁹ Nûh, 71/ 26.

Peygamber (a.s.)'in da, "Allah ve Rasûlü'nden kendileriyle antlaşma yaptığımız müşriklerle bir ultiatomdur."⁸⁰ ilanı ile inanan ve inanmayanları birbirinden ayırmasını zikretmektedir.⁸¹ İbn Fâris'in bahsettiği bu husus, yorumcu Tabresî'nin azim sahibi peygamberlerle ilgili yaptığı bir tanımla açıklığa kavuşturacak tarzdadır. O azim sahibi peygamberleri, "yasalar koyan ve bunların yerine getirilmesini insanlara gerekli kılan ve (o toplumun) başka şeylerle alâkasını kesen kimselerdir"⁸² diyerek yine peygamberlerden çok başarılı olan kimseleri söylemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla davasında başarılı olmak için direnmiş, bütün zorlukları göğüsleyerek toplumunu tesis etmiş peygamberleri kastetmektedir ki, bu zaten bizim yukarıda şariat sahibi peygamberlerle ilgili yaptığımız tespitle birleşmektedir. Bunlar dışında peygamberlerden azim sahibi olanlarla ilgili bazı ölçütler de kaynaklarda yer almaktadır. Ancak bunlar bahsettiklerimiz içinde bir şekilde yer aldığından ve sadece kendi başlarına kayda değer görülmediğinden onlara burada yer verilmemiştir. Gerek azim sahibi peygamberler ifadesinin bahsedildiği ayetteki sabır ve azim kelimelerinin anlamından ve gerekse kaynaklarda geçen rivayet ve nakillerden hareketle peygamberlerden bazılarının azim sahibi olduğu ve bazılarının ise olmadığı gerçeği bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaldı ki, bunların ötesinde bu ayrımı haklı kılabacak başka deliller de mevcuttur. Şimdi bunlara dönmek istiyoruz.

Tâhâ Suresinde ilk insan ve ilk peygamber olan⁸³ Hz. Adem (a.s.)'in aldığı bir emri yerine getirmemesinden bahsedilir. İlgili ayetin meâli şöyledir: *"Andolsun ki Biz, daha önce Adem'e bir emir verdik. Fakat o bunu unuttu. Zaten bunu yerine getirme hususunda onda bir azim de görmedik"*.

Ayetin anlamının net olarak açığa çıkması bakımından ayette geçen birkaç kelime üzerinde durmak gerekmektedir. Bunlardan ilki, "ahidnâ" kelimesidir. Müfessirler bu kelimeyi "evhaynâ, emernâ ve evsaynâ" kelimeleri ile açıklamışlardır.⁸⁴ Bu kelimelerden anlaşılan o ki, Allah Teâlâ Hz. Adem'e sıkı sıkıya bir emir vermiş ve O'ndan bu emre bağlı kalmasını kesin olarak istemiştir. Bazı tefsirlerde bu ayetteki "ahidnâ" kelimesinin "evsaynâ" kelimesi ile tefsir edilmesi bu fiilin anlamını zayıf-

⁸⁰ Tevbe, 8/1...

⁸¹ İbn Fâris, *Mucemu mekâyîsi'l-lüga*, IV, 309.

⁸² Tabresî, *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l- Kur'ân*, IX, 140.

⁸³ Mutezile, Allah Teâlâ'nın "onlara eşyanın isimlerini söyle." (Bakara, 2/33) hitabına muhatap olduğunda Hz. Adem (a.s.)'in bir peygamber olduğunu söylemektedirler. (Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 392).

⁸⁴ Tabresî, *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l- Kur'ân*, VII, 52; Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, (Mecmeu't-Tefâsîr içerisinde), Beyrut ts, IV, 222.

latmaz ve dolayısıyla Hz. Adem'e verilen emrin kesin bir emir olmadığı anlayışını akla getirmez. Çünkü tefsirlerde kullanılan "evsaynâ veya vessaynâ"⁸⁵ kelimesi bizim Türkçede kullandığımız seçenek bildiren türden vasiyet anlamında bir kelime değildir. Dolayısıyla Hz. Adem aldığı kesin bir emri yerine getirmemiştir. Diğer bir kelime ise, ayette geçen ve iki edattan oluşan "min kablu" kelimesidir. Bununla ilgili olarak da müfessirler farklı yorumlar yapmaktadırlar. Biz bunlardan ilgisi sebebiyle sadece ikisi üzerinde durmak istiyoruz. Ayette geçen "min kablu"nın anlamı, Hz. Adem ağacın meyvesinden yemeden önce emir aldı demektir.⁸⁶ Demek ki O ağaçtan yemeden önce ona yaklaşmaması emrini almış, ama buna rağmen ağaca yaklaşmış ve meyvesini yemiştir.

Diğer bir anlamı ise, Hz. Adem, peygamber olarak görevlendirilmeden önce ağaçtan yediğidir. Yani nübüvvetinden önce bu olay vuku bulmuş ve tövbe edince de Allah onu risalet ve nübüvvetle şereflendirmiş olduğu görüşüdür.⁸⁷ Bu görüşü seslendirenler daha çok peygamberlerin masumiyeti ile ilgili kaygılarından dolayı bunu dile getirmektedirler. Onlara göre eğer bu görüş kabul edilmez ise peygamberlerin masum olma özellikleri yaralanmış olacaktır.⁸⁸ Halbuki bu düşünceler kanaatimizce zorlama kabilinden şeyler olarak gözükmektedir. Eğer böyle kabul edilirse Kur'an'ı Kerim'de Hz. Adem'le birlikte diğer peygamberler hakkında da söylenmiş pek çok sözü⁸⁹ açıklama imkanı zorlaşacaktır. Kaldı ki, Hz. Adem hakkında onun, cennette

⁸⁵ Sâbüni, Muhammed Ali, *Safvetü't- Tefâsîr*, İstanbul 1987, II, 249.

⁸⁶ Kurtubî, *el- Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XI, 251.

⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 462-464; Hâzin, *Lübâbu't-tevîl fi meâni't-tenzil*, IV, 226.

⁸⁸ Peygamberlerin ismeti diye ifade edilen ve onların günahsız oluşları/günah işlememeleri hususunda İslam ekolleri arasında ihtilaf vardır. Bu ihtilafları kısaca şöyle özetlemek mümkündür: 1- Peygamberlerin büyük günah işleyebileceklerini söyleyenler. 2- Büyük günahları caiz görmeyerek, kasıtlı olsa bile küçük günahları işleyebilecekleri görüşünde olanlar. Mutezile ekolünün çoğunun görüşü bu istikamettedir. 3- Büyük ve küçük günahı işleyebileceklerini kesin olarak kabul etmeyenler. Eğer böyle bir günah bir peygamber tarafından işlenmişse tevil edilir. Bu Cübbâ'nin sözüdür. 4- Onların bir günah işlemesi söz konusu olamaz. Belki unutmama ve hata yoluyla işleyebilirler iddiasında olanlar. 5- Onlar, ne kasıtlı, ne unutmama ve ne de tevil yoluyla izah edilecek cinsten olabilecek büyük ve küçük günah işleyemezler. Bu şîa ekolünün görüşüdür. Alimler peygamberlerin ismetinin vakti konusunda da farklı düşünmektedirler: a) Şîa ekolü, peygamberlerin doğumundan itibaren günahsız (günah işlemekten uzak) olduklarını söylemektedirler. b) Mutezilenin çoğu ise, peygamberlerin bülûğ vaktinden itibaren masum olduklarını söylemektedirler. c) Sünnilerin çoğu ise, peygamberlerin ismetinin nübüvvetlerinden sonra başladığını söylemektedirler. Bu mesele bizim ele aldığımız meselenin dışında başka bir çalışmanın konusu olabileceğinden burada buna bu kadar değinmekle yetiniyoruz. (Daha fazla bilgi için bak: Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 458; Hâzin, *Lübâbu't-tevîl fi meâni't-tenzil*, IV, 225; Kurtubî, *el- Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, I, 308).

⁸⁹ Enfâl, 8/67; Tevbe, 9/43; Enbiyâ, 21/87; Kasas, 28/15...; Abese, 80/1...

iskan etmesinden önce peygamber olduğunu söyleyen bilginler de mevcuttur.⁹⁰ Kanaatimizce bu tür hataları peygamberle ilgili olarak birer kusur görmek yerine, insan türünün (özelliklerinin) peygamberlerle simgelendiğini söylemek⁹¹ akla daha uygun gözükmetedir.

Son kelimemiz ise ayette geçen “nesiye” kelimesidir. Yorumcular bu kelimeyi, daha çok unutmaktan dolayı hata yapma anlamına gelen “sehv” anlamında almışlardır. Buna göre Hz. Adem unuttuğundan dolayı yasaklı ağaçtan yemiştir.⁹² Eğer bu anlama göre ayet değerlendirilirse, o takdirde emri yerine getiremeyen kimse unutmış olmak gibi bir mazeretle belki mazur görülebilecektir. Alimler “Nesiye” kelimesine “terake” anlamı da vermişlerdir.⁹³ Bu anlamlandırmaya göre de Hz. Adem yasaklı ağaçtan unuttuğundan dolayı değil, aldığı emri terk ettiğinden dolayı yemiştir. Ayetin siyakı da dikkate alındığında bu anlamın ayete daha iyi oturduğu ve ilgili “nesiye” kelimesinin akabinde gelen “و لم نجد له عزما” yani “biz onda bir azim de bulmadık” ifadesinin de ayrıca bu anlamı kuvvetlendirdiği görülecektir. Yasaklı ağaca yaklaşmama hususu, daha çok Hz. Adem (a.s)’in sabrı, sebatı ve kararlılığı ile alakalı olup, iradesini bu özellikleri doğrultusunda kullanmadığından aldığı emri ihlal etmiş ve bu sebeple de azim sahibi peygamberlerden olamamıştır.⁹⁴

Peygamberlerden Hz. Yunus (a.s)’un tavrı da O’nun azim sahibi bir peygamber olamayacağını ve böyle bir ayrımı haklı kılmaktadır. Tefsirlerde bahsedildiğine göre o, Ninova halkına Allah’ın eminlerini tebliğ etmekle gönderilmiş bir peygamberdir. Uzun zaman kavminin içerisinde kalarak tebliğine devam etmesine rağmen kavmi onu inkâr ederek putlara tapmaya devam etmişlerdir. Hz. Yunus’da kavminin bu tutumuna kızarak bulunduğu مکانı terk etti. Halbuki bu konuda Allah tarafından kendisine bir izin verilmemişti.⁹⁵ Bu hususa Kur’an’da bir ayette yer verilir. Ayetin meâli şöyledir: “Zünnûn (Yunus)’a gelince o öfkeli bir halde geçip gitmişti. Bizim kendisini aslâ sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihayet karanlıklar içinde “Senden başka hiçbir ilah yoktur, Seni tenzîh ederim. Gerçekten ben

⁹⁰ Kurtubî, *el- Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 306.

⁹¹ Muhammed, Esed, Kur’an Mesajı, (çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul 1999, s. 642.

⁹² el-Mâverdi, *Tefsîru’l- Mâverdi*, III, 32.

⁹³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVI, 182; el-Mâverdi, *Tefsîru’l- Mâverdi*, III, 32; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, VI, 112.

⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, VII, 521; Kurtubî, *el- Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVI, 220; Uceyli, Süleyman b. Ömer, *el- Fütûhâtul- İlâhiye*, (*el- Cemal ale’l- Celâleyn*), İstanbul ts, IV, 138.

⁹⁵ Kurtubî, *el- Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XII, 330.

zalimlerden oldum” diye niyaz etti.”⁹⁶ Ayetin meâlinden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Yunus, kavmini terk edişinin ceza kabilinden bir karşılığını gördüğünden⁹⁷ Allah’a iltica ederek niyazda bulunmuştur. Onun genç bir kimse olması ve peygamberlik vazifesinin sorumluluğuna dayanıp sabır gösterememesi yüzünden toplumundan ayrıldığını söyleyenler de mevcuttur.⁹⁸ Bir kimsenin veya bir peygamberin zorluklar karşısında dirençli olamamasını gösteren bu ayrıntı bizim araştırmamız açısından çok önemlidir. Her halde Hz. Yunus (a.s) kişilik olarak fazla tahammüllü bir kimse olmadığından bir anlık vazife sorumluluğunu unutmuş, âdeta, görevi konusunda bir yılgınlığa düşmüştür. Bu da onun azim sahibi bir peygamber olmasını engellemiş ve Hz. Muhammed (a.s) için, Hz. Yunus (a.s)’tan bahisle “Sen Rabb’inin hükmünü sabırla bekle! Sakın balık sahibi olan (Yunus) gibi olma.”⁹⁹ hitabında bulunularak ondan yılgınlığa düşmemesi istenmiştir. Yorumcular daha çok bu ifadeye referansla onun azim sahibi bir peygamber olamayacağını vurgulamışlardır.¹⁰⁰

Hz. Nûh (a.s) da çok uzun zaman kavmi içerisinde bulunup onlara Allah’ın buyruklarını tebliğ etmesine rağmen kavmi onu inkâr etmiştir. Kur’an’da buna işaret eden pek çok ayet vardır.¹⁰¹ Kaynaklarda Hz. Nuh genellikle azim sahibi bir peygamber olarak anılmaktadır. Halkı içerisinde, Kur’an’ın ifadesiyle 950 sene kaldığına göre,¹⁰² çok uzun süre insanları dine davet ettiği anlaşılmaktadır. Bu uzun vazife döneminde çok sıkıntılı davranış ve tutumlarla karşılaşması elbette beklenen bir durumdur. Ancak biz, Kur’an’ın bazı surelerinde onun ağzından çıkan sözleri nakleden ayetlere baktığımızda sanki vazifesini yaparken kendisinin başarısız olduğunu bildiren sözlerine rastlamaktayız. Mesela Kamer Suresindeki

⁹⁶ Enbiyâ, 21/ 87.

⁹⁷ Sâffât Suresi 139 ve 148. ayetlerde bahsedildiğine göre o kavminden uzaklaşarak bir gemiye binmiş, gemiden denize atılmış ve onu bir balık yutmuştu. Daha sonra Allah Teâlâ onu balığın karnından kurtarmış ve tekrar halkı arasına dönmüştü. (Fazla bilgi için bak: Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, VI, 187...; Tabresî, *Mecmeu’l-beyân fî tefsîri’l- Kur’ân*, VII, 95- 96; Kurtubî, *el- Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XV, 121...

⁹⁸ Kurtubî, *el- Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XI,330. Yunus (a.s)’un halkını terk edişinin sebepleri hakkında bak: Râzî, *Mefâtîhu’l-Ğayb*, VI, 187; Kurtubî, *el- Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, XI, 329- XV, 121; Hâzin, *Lübâbu’t-te’vîl fî Meâni’t-Tenzîl*, IV, 274.

⁹⁹ Kalem, 68/ 48.

¹⁰⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, VI, 189- VII, 521; Kurtubî, *el- Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVI, 220- Hâzin, *Lübâbu’t-te’vîl fî meâni’t-tenzîl*, IV, 275- V, 494; Uceylî, *el- Fütûhâtul- İlâhiye*, (*el- Cemel ale’l-Celâleyn*), IV, 139.

¹⁰¹ Yûnus, 10/73; Hûd, 11/36-48; Enbiyâ, 21/77; Hac, 22/42; Mü’minûn, 23/26; Furkân, 25/37; Şuarâ, 26/105; Ankebût, 29/14; Sâffât, 37/76; Ğâfir, 40/5; Zâriyât, 51/46; Necm, 53/52; Kamer, 54/9; Nûh, 71/61.

¹⁰² Ankebût, 29/14.

“Ben yenik düştüm, bana yardım et”¹⁰³ diye Rabb’ine yalvardığı ayet bunlardandır. Elbette ki bu ifadenin birçok yorumu yapılabilir. Bundan maksat, bizim aklımıza gelen ve yapılan yorumlar içerisinde de rastladığımız “İnsan olarak tükendim bittim ve yenik düştüm. Artık sabrım da kalmadı, (ne olur) bu insanlara karşı bana yardım et.”¹⁰⁴ tarzında bir yakarış ise, davasındaki kararlılığında pes edebileceğinin işaretini vermiş olmaktadır. Yine kendi ismiyle bilinen Nûh Suresinde ise, kavminin yola gelmeyişi sebep göstererek “Ya Rabb’î, yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma! Eğer yeryüzünde onları bırakırsan kullarını saptırırlar, yalnız ahlâksız ve nankör (insanlar) doğururlar.”¹⁰⁵ diyerek artık onlarla mücadele edemeyeceğinin ve mücadelesinde hayli yorulduğunun belirtilerini vermektedir. Bir tutum ve bir davranış biçimini ifade eden bu sözler, onun azim sahibi olmasını düşürme bile en azından bu özelliğine gölge düşürdüğünü düşünmekteyiz.

Her bir peygamberin azim sahibi olma vasfını kazandıran veya düşüren yönlerini bulup açığa çıkarmak mümkün olduğu halde bunların hepsini bir makalenin sınırları içerisinde ele almak mümkün olmadığından bu kadarla yetiniyoruz. Buna göre anlam araştırmasını yaptığımız “فاصبر كما صبر اولوا العزم من الرسل” ayetinde yer alan “من” edatı, bütün peygamberlerin azim sahibi olmasını açıklayan “açıklayıcı” bir edat değil, aksine peygamberlerden sadece bazılarının böyle olduğunu bildiren “tebîziye”¹⁰⁶ için kullanılan bir edat olarak ayette yer almaktadır. İyi ve övülen huylar olarak niteleyebileceğimiz kişisel özelliklerini en zirve düzeyde gösteren peygamberler,¹⁰⁷ böyle olmayanlara göre bir farklılık kazanmış olmaktadır. Peygamberlerin

¹⁰³ Kamer, 54/10.

¹⁰⁴ Bak: “معناه مغلوب بحكم البشرية اى غلبت وعيل صبرى فانتصر لى منهم” Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VII, 786.

¹⁰⁵ Nûh, 71/26- 27.

¹⁰⁶ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, III, 528.

¹⁰⁷ Bu anlamda sadece bir örnek olarak Hz. İbrahim (a.s.)’i vermek mümkündür. “Allah Teâlâ İbrahim (a.s.)’in kalbindeki gerçek imanı, samimiyeti ve takvayı ameli olarak açığa çıkarması için onu çeşitli sınavlardan geçirmiştir. Sözelimi, Rabb’i ona “Eslim” dedi. O da hiç tereddüt etmeden “Âlemlerin Rabb’ine teslim oldum.” dedi. (Bakara, 2/131). Tabii ki bu teslimiyet sözden ibaret bir boyun eğiş değildi. O bütün hayatını Rabb’inin yoluna adamıştı. Kavmini ve özellikle de babasını şirkten tevhide çevirmek için büyük bir mücadele örneği vermiştir. (Meryem, 19/41- 50; Enbiyâ, 21/51- 73; Sâffât, 37/83- 100). Sözlü anlatımlardan başka, atalarının taptıkları yıldız, ay ve güneşin tanrı olamayacağı düşüncesini temsil yoluyla da açıklamaya çalışmıştır. (En’âm, 6/74- 81). Nemrud’un kendisini ateşe atması karşısında o, Rabb’ine iman ve tevekkülünden, dolayısıyla metanetinden hiçbir şey kaybetmemiştir. (Enbiyâ, 21/66- 71). Vatanında islâmı tebliğ imkânı bulamayınca, doğrudan doğruya Allah’a hicret etmiştir. (Ankebût, 29/26- 27; Sâffât, 37/99- 100). Tek Allah’a inanıncaya kadar kavmi ve akrabalarıyla ilişkisini tamamen kesmiş ve onları yok bilmeyi göze alabilmiştir. (Mümteherine, 60/ 4- 6). Rabb’inin emrine uyarak biricik oğlu İsmail’i, annesiyle birlikte Filistin’den kilometrelerce uzaktaki ıssız bir yere, bugün Mekke şehrinin bulunduğu bomboş araziye bırakıp

birbirlerine olan üstünlükleri de¹⁰⁸ her halde bu farklılıkta aranmalıdır.

Sonuç

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Ayette geçen ve söz konusu edilen tamlamanın anlamı açısından tamlamadaki azim ve öncesinde kullanılan sabır kavramlarının anlamını belirlemek çalışmanın ilk ve önemli kısmını oluşturmaktadır. Buna göre sabır, zor bir şeye karşı dayanmak ve tahammül etmek, yerine göre cüretkâr davranmak ve cesaret göstermektir. Dolayısıyla görünüşte hoş görünen şeylerden nefsi engellemek, yapılması gerekenler için dayanıp tahammül etmek, kişiyi aşan felâket ve musibetler konusunda ise kaygı ve endişeden uzak durmaktır. Yani üzüntüyü var edecek durumlar karşısında moral dünyasını yıkmamak, inanca sahip çıkmaktır.

Azim kavramına gelince, sabır anlamına da gelen bu kelime, sabredilmesi gereken şeylerdeki sabrı içselleştirip niyetlilik ve kesin kararlılık boyutuna taşımaktadır. Kısaca azim, kişinin vazifeleri hususunda âdeta çelikleştiğini göstermektedir.

Azmin sahibi olan öznenin kimi özelliklerine vurgu yapan bu kavramların anlamları ışığında peygamberleri değerlendirdiğimizde, bu anlamlar çerçevesine

vatanına dönebilmiştir. (İbrahim, 14/37). Gördüğü bir rüyayı emir telakki ederek oğlunu Rabb'i için kurban etme yetkinliğini gösterebilmiştir. (Sâffât, 37/101- 111). İbrahim (a.s.)'in geçirdiği sınavlar Kur'an'a göre bunlardır. O Rabb'i'ne karşı nasıl kul olacağını herkese göstermiş ve bu özelliği ile de övülmüş bir peygamberdir. (Bak: M. Zeki, Duman, Beyânü'l- Hak, Ankara 2006. III, 48). Azim sahibi bir peygamberden beklenen bu tarz tutumlardır. Hayatını etüt edenler benzer mücadeleyi Hz. Muhammed (a.s.)'in hayatında da görebilirler. Hatta o (a.s.), kendisine nispet edilen bir sözünde dünyayı asıl amacı için bir vasıta bilerek ona aldanmadan gayesi uğruna çalışacağını vurgulamaktadır. "Hz. Aişe (r.a), Allah Rasulü (s.a.v)'in üç gün peşpeşe (visal) oruç tutarak ardından ona şöyle dediğini nakletmektedir: Ey Aişe, dünya (ya muhabbet ve meyil) ne Muhammed'e ne de yakınlarına yaraşır. Ey Aişe, Allah ancak azim sahibi peygamberlerden dünyanın zorluklarına ve çekiciliklerine karşı sabretmelerine razı olmuştur. Bana da ancak onlara yükledikleriyle sorumlu tutmaya razı oldu ve "Peygamberlerden azim sahibi olanlar gibi sabret." buyurdu. Yemin olsun ki O'na itaat edeceğim ve o peygamberlerin sabrettiği gibi sabredeceğim." (Bu rivayeti hadis kaynaklarında bulamadım. Orijinal metni için bak: İbn Kesir, İmâduddin abu'l- Fedâ, *Tefsîru'l- Kur'âni'l- Azîm*, Beyrut 1969, IV, 172; Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*, V, 494).

¹⁰⁸ Bakara, 2/253. (Bu ayette bildirilen üstünlük daha çok Hz. Peygamber (a.s.)'e yöneliktir. Çünkü daha önceki ayette Hz. Peygamber'den bahsedilmekte ve "تلك الرسل" ifadesindeki lam ahd için olup Hz. Peygamber (a.s.)'i göstermektedir. Bununla birlikte peygamberler arasında bir üstünlüğün olduğu ayetle sabittir. Çünkü Allah Teâlâ onların bazılarıyla konuşmuş, bazısını kendisine uruc ettirmiş ve bazılarının misyonlarını tam olarak yerine getirmesinden çok hoşnut olmuştur. Bunların en üstünü ise Hz. Peygamber'dir. Daha fazla bilgi için bak: Aliyyu'l- Kârî, Şerhu's- Şifâ, İstanbul 1309, s. 320).

girenler, azim sahibi olmanın ilk ve en önemli ölçütünü haiz olacaklardır. Yeni bir kitapla gönderilmekle, daha önceki kitabı yürürlükten kaldıran ve yeni bir toplum inşasına yönelik şariat sahibi peygamber olmak da azim sahibi olmanın diğer ölçütünü teşkil etmektedir. Yeni bir kitap getirmemekle beraber risalet vazifesinde ciddi gayret gösteren peygamberleri de azim sahibi görmek gerekir. Yeterince kararlı davranmayan, vazifesinde gösterdiği ihtimam yeterli görülmeyen ve tükenmişlik belirtisi gösterenlerin, bu vasfı haiz olmadıkları sonucunu karşımıza çıkarmaktadır. Buna göre ayette geçen tamlamanın bir vasıf ya da vasıflar olarak bir değeri ifade ettiği ve peygamberler arasında bir taksime götürdüğü görülmektedir. Bu tespit ise bize, peygamberlerin birbirine olan üstünlüğünü söylemektedir.